

nade i goda gärningar. Genom Jesus Kristus, vår Herre.

Vår hjälp [är i Herrens namn.
Hans som har gjort himmel och jord.]

Välsignat vare Herrens namn.

Från nu och till evig tid.

Med himmelsk välsignelse väl-
signe eder Fadern och Sonen och
den Helige Ande. Amen.]

Knut Peters.

Bidrag till 1650-talets psalmhistoria.

I sitt grundläggande och viktiga arbete Svensk psalm och andlig visa har vår främste hymnolog Emil Liedgren uppehållit sig rätt utförligt vid Åbopsalmboken och dess appendix av år 1673. Bland andra psalmböcker och manualer har han utvalt just denna psalmsamling för sin översikt av psalmhistorien före den svenska psalmdiktningens höjdpunkt med Spegel, Svedberg, Arrhenius och flera andra.

Utan tvivel har Åbopsalmboken haft en viss betydelse för vårt land. En undersökning av kyrkornas inventarieförteckningar visar nämligen, att den förmodligen har brukats i gudstjänstlivet på flera ställen, innan uniformitet vanns genom rikspsalmboken 1695. Men därom skall icke talas i detta sammanhang. Emellertid kan man ifrågasätta, om Åbopsalmboken är lämplig såsom utgångspunkt för en översikt av psalmhistorien. Den synes nämligen icke komma med något väsentligt nytt. Många av dess psalmer kunna återföras till ett historiskt tidigare datum. Synbarligen har 1650-talet här haft en större betydelse. Och de följande notiserna vilja utgöra ett bidrag till psalmhistorien under denna tid.

I de svenska privatbiblioteken finner man stundom skatter, som rätt naturligt undgått den tidigare forskningen. Sålunda ägde framlidne komminister Axel Mörner i Stockholms Storkyrka bland sin stora samling av förnämlig andaktslitteratur också ett manuale eller en »handbok», som tidigare icke varit känd. Den unika boken har nyligen införlivats med Kungliga Bibliotekets samlingar, och har titeln: Thenna Nyia Hand-Book... Den är tryckt hos Ignatius Meurer i Stockholm år 1654.

Boken har ett rikhaltigt innehåll av »Tiughu Böcker». Sålunda finnes här »Kyrckio- Hws- och Åkermans samt Boohags Allmanack», »Eens Christen Menniskias sidste Testamente», psaltaren med tillägg av ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus' psalmer, Luthers katekes, hustavlan, Avenarius' bönbok, evangelier och epistlar, den harmoniserade passionshistorien, »Jerusalems Förstöring», Hieronymus' profetia m. m. Handboken kan sägas vara den vanliga typen av kombinerad bön- och psalmbok, som förekommer i stort antal under 1600-talet.

Det största intresset tilldrager sig emellertid i detta samman-

hang den 19:de avdelningen i denna bok, med rubriken: Appendix, Hwaruthinnan wijdh Hundradhe Psalmer, Loffsånger, och Andelige Wijisor, som elliest Gudelige, på somblighe Orter brukelige, och uthi andre Psalmböcker intet tilfännandes äre. Några av dessa psalmer och »visor» skola nu nämnas.

I sin psalmhistoria omnämner Liedgren från Åbopsalmbokens appendix den i folkton hållna psalmen: På tigh, o Herre, käre med akrostiken Petrus Anthre från omkring 1660¹⁾. I 1695 års psalmbok, där psalmen har nr. 312, står den under rubriken: »Om Jordenes Fruchtbarhet». Psalmen kan dock beläggas redan i 1654 års handboks appendix:

På tigh o Herre käre,
Jagh alltjdh förlåter migh
Ledsaga migh i tino Läro
Aff Hiertat bedher iagh tigh

och den vackra slutstrofen:

Ewinnerligh skolom wij blifwa
Hoos Christum wår Frälserman,
Uthi thet tilkommande Lijfwet
Thet unne oss Gudh Fader försann. A.

Parafrasen över den 1:sta psalmen i Psaltaren: Ack, Herre, straffa icke migh, Uthi tin stora Wredhe... har Beckman funnit tidigast år 1663²⁾. Den återfinnes emellertid också i 1654 års handbok. Äktenskapspsalmen: Moses uthi sin förste Book, Gifwer oss tilkänna..., som i bearbetat skick intogs i 1695 års psalmbok under nr. 327 tillhör redan 1654 års appendix. Liedgren säger, att den är känd från år 1663³⁾.

I Åbopsalmboken finns upptagen under rubriken »Någhra Loff-sånger effter Måltjdh»: Herre Gudh, tigh wij nu prijsa, Och tacka all tillijka.. Tidigare har jag kunnat datera tillbaka denna psalm till ett manuale av år 1665⁴⁾. Den tillhör emellertid redan denna 1654 års psalmsamling. En annan måltidspsalm, som finns här och som jag icke sett nämnd av Liedgren och Beckman är: Gudh Fadher i Högden, Lofwe wij medh frögden, Then oss aff sin mildheet klar, Nådelighen spijsat haar... Den har sjungits såsom en tacksägelsepsalm efter måltiden. Den i Åbopsalmboken upptagna morgon- och aftonpsalmen: För thenna Dagh (Natt) så

1) Se Liedgren, Sv. psalm och andlig visa, sid. 236 f. jfr Beckman, Försök till sv. psalmhistoria, sid. 984.

2) Se Beckman, o. a. a. sid. 979, Liedgren, o. a. a. sid. 225.

3) Liedgren, o. a. a. sid. 253 not 1, jfr Beckman, o. a. a. sid. 984, D. Lindquist, Studier, sid. 143 noten.

4) Denna tidskrift, nr. 4, 1940, sid. 116.

nådheligh... har jag tidigare kunnat påvisa i 1661 års Manuale.¹⁾ Psalmen förekommer också i appendixet av år 1654. Här finner man även: Om Menniskiones Fåfängelighet, Skrifwer then wijse Man..., som av Liedgren belägges i Abopsalmboken²⁾, En trösteligh Wijsa medh herligh Melodhie, som omnämnes i Jöns Rahms Clenodium år 1669³⁾, Styrck migh Herre Gudh och giff godt Modh..., änglapsalmen: o, Herre Gudh wij lofwe tigh, Och prijse uthan ände..., Jag wil idher qwäda aff Hiertans grund... — de sistnämnda tre psalmerna upptagna i Abopsalmboken⁴⁾. Tvenne psaltareparafrafer kunna även nämnas, den ena över den 124 psalmen och översatt från Martin Luther: Uthan ey Herren medh oss står...⁵⁾ och den andra över den 8:de psalmen: Herre Gudh, wår käre Herre, Huru skönt titt Nampn är i all Lande...

Dessutom må nämnas, att i 1654 års handbok förekomma flera okända redaktioner av psalmer, t. ex.: Til tigh aff Hiertans grunde... (1695 års psalmbok nr. 100, 1937 års psalmbok nr. 279), I Himmelen, I Himmelen, Ther Gudh sielfwer boor... (1937 års psalmbok nr. 144), Wak up aff Synden tu Christendomb... aftonpsalmen: Then liuse Dagh framgången är... (1937 års psalmbok nr. 438), en parafrafer över den 51 psalmen i Psaltaren med förspråket: Jagh arma bedröfwadhe Barn... m. fl.

Vid en närmare undersökning av 1650-talets psalmboksarbeten finner man, att bakom 1654 års handbok står en ännu äldre källa, nämligen: Then Swenska Ubsala Psalmboken, tryckt hos Ignatius Meurer i Stockholm 1650. Den har tydligen icke hittills uppmärksamrats av den psalmhistoriska forskningen. Appendixet i denna psalmbok har samma rubricering som appendixet i 1654 års handbok. I viss mån kan 1654 års handbok sägas vara en något utökad upplaga av 1650 års Uppsalapsalmbok. I denna sistnämnda bok saknas endast några avdelningar, som annars förekomma i den förstnämnda, nämligen Davids psaltare och »Ens Christen Menniskios sidste Testamente». Även appendixen eller tilläggen av psalmer äro i de bägge böckerna huvudsakligen identiska. De flesta av de ovan nämnda psalmerna från 1654 års handbok återgå sålunda på 1650 års Uppsalapsalmbok. Endast två psalmer ha blivit tillagda i 1654 års appendix, nämligen de ovan redan berörda: På tigh, o Herre, käre, Jag alltijdh förlåter migh... och »Then 138 Psalm»: Til tigh aff Hiertans grunde, I min nödh ropar iagh... Man kan nu konstatera vid en jämförelse mellan å ena sidan de bägge appendixen i 1650 års Uppsalapsalmbok och 1654 års handbok, å den andra sidan appendixet i Abopsalmboken av år 1673 en huvudsaklig överensstämmelse i uppställning och

1) Se Lindquist, o. a. a. sid. 144 noten.

2) Se Liedgren, o. a. a. sid. 239.

3) Se Liedgren, o. a. a. sid. 324.

4) Se Liedgren, o. a. a. sid. 236, 239.

5) Se Liedgren, o. a. a. sid. 225, som belägger den ur Abopsalmboken.

innehåll. Appendixet i Åbopsalmboken är måhända något omfattningsrikare än de övriga tilläggen — till en del dock sammanhängande med, att flera psalmer i 1650 och 1654 års samlingar införlivats med den egentliga psalmboken.

Bland 1650-talets psalmbokstryck kan vidare nämnas: *Tree Andeliga Wijsor* — en liten psalmsamling med defekt årtal, som emellertid av bibliografiska experter dateras till tiden omkring 1650. Den första av dessa »Wijsor» är: *Ach, min Siäl haff lustigt Modh...* (1695 års psalmbok nr. 287, 1937 års psalmbok nr. 314), som här förekommer i 19 verser under rubriken: »Om Gudhz outhsäjelige Wälgärningar». Beckman säger i sin psalmhistoria, att psalmens plats sist i Åbopsalmbokens appendix av år 1673 »utwisar såsom wanligt en nyhet och sannolikt psalmens första meddelande i tryck.»¹⁾ Den andra »visan» är: *Eya mitt Hierta rätt innerlig...* (1695 års psalmbok nr. 411, 1937 års psalmbok nr. 598). Liedgren har funnit den i Åbopsalmboken²⁾. Slutligen möter också här psalmen: *Jesus är mitt Lijff och etc...* Psalmens rubrik är nämnd på titelbladet, medan själva texten saknas. Liedgren har korrigerat sin uppgift om denna psalms tillkomst från *Palmas Speculum Hominis 1674 till Brodinus' Gudelige Betrachtelser 1671*³⁾. Är den typografiska bestämningen av detta tryck: *Tree Andeliga Wijsor*, riktig, har psalmen: *Jesus är mitt liv och hälsa* (1937 års psalmbok nr. 121) följaktligen tillkommit redan omkring år 1650.

1640- och även 1650-talen betydde för vårt lands kyrkoliv i många hänseenden en kraftutveckling. Detta gällde icke minst andaktslitteraturen. Men även i psalmbokshistorien skulle man kanske finna något liknande. År 1645 tillkom den s. k. nya Uppsala-psalmboken, respektive 1650 och 1654 de ovan beskrivna samlingarna, i vilka Åbopsalmbokens psalmer redan i huvudsak äro tillfinnandes.

David Lindqvist.

Gotländska passionsmålningar och birgittinskt muralmaleri.

De enkla, trohjärtade bildserier från 1400-talets förra hälft, som smycka många gotländska kyrkor, äro inga stora konstverk. Anordningen av bilderna är enkel men verkningsfull som en vävnad; målningarna äro anbragta på långhusets norra mur och framställa Kristi passionshistoria och vissa andra bibliska motiv.

¹⁾ Beckman, o. a. a. sid. 583 ff. jfr Liedgren, sid. 237.

²⁾ Se Liedgren, o. a. a., sid. 273, Beckman, sid. 946 f.

³⁾ Jmfr också Lindqvist, o. a. a. sid. 106.